

ISSN 2010-5517

Jahon ADABIYOTI

Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal

Iyul – 2018

ЭЛИ ЭЛИГА, ДИЛИ ДИЛИГА ПАЙВАНД

(Ўзбек ва туркман адабий алоқаларига бир назар)

Маълумки, ҳеч бир халқ маданияти, адабиёт ва санъати ўз-ўзидан тараққий қилмайди. Узоқ-яқин миллатлар бири-бирининг моддий ва маънавий турмуш тарзига таълим ва таҳсил, таржима ва маданий муносабатлар орқали таъсир ўтказади. Ўзбек ва туркман халқлари мухташам ҳаёт дарахтининг азал-азалдан ёнма-ён ўсаётган шохлари саналади. Уларнинг қадим тарихи, урф-одатлари, миллий анъаналари бир-бирига яқин; узоқ мозийдан келаётган ораларидаги иқтисодий, савдо-сотик, маданий-адабий муносабатлари бугун ҳам давом этмоқда.

Ҳар икки халқнинг мумтоз адабиёти тарихига назар ташланганда, ўша адабий алоқаларнинг илдизи нечоғлик чуқур эканига амин бўлиш мумкин. Махтумқулининг отаси – Давлатмаммад Озодий ўз даврининг билимдон олими, таниқли зиёлиси ва шоири эди. Икки минг байтдан кўпроқ ҳажмли маснавий усулида ёзилган “Ваъзи Озод” асарининг мазмуни бу улкан шоирнинг Қуръони Каримни, ислом дини тарихи, Расулulloҳ (с.а.в.) ҳадислари, шариат аҳкомларини жуда чуқур билганини кўрсатади. Бундай диний-маърифий, умуминсоний дидактик мавзулар талқини туркман халқининг фозил шоири Махтумқули ижодида ўз ҳадди аълосига, теран поэтик такомилга етди. Бу ҳақиқатни ўз вақтида Ҳ.Вамбери, А.Н.Самойлович, З.В.Тўғон каби таниқли мустаҳрик олимлар эътироф этди. Дарвоқе, Алишер Навоий, Бобур, Сўфи Оллоёр, Машраб каби ўзбек шоирлари туркман адабий-маданий ҳаётида нақадар эҳтиромга эга бўлса, Махтумқули, Муллонафас, Камина каби туркман шоирлари ўзбек ўқувчилари қалбига шу даражада яқин. Айниқса, Махтумқули шеърлари ўзбек ўқувчилари томонидан барча замонлар-

да севиб ўқилди; ҳофизлар шоирнинг шеърини куйга солиб, тўй-ҳашамда, байрамларда куйлаб келадилар. Президентимиз Шавкат Мирзиёев жуда ўринли таъкидлайдики: “Махтумқули асрлар мобайнида ўзбекнинг ўз шоирига айланиб кетган, десак, хато бўлмайди. Унинг шеърлари ўзининг чуқур маъноси, халқона руҳи туфайли бахши ва ҳофизларимиз, шоирларимизга илҳом бериб, ҳамиша давраларда янграб келади” (“*Махтумқули – сўзлар тили туркманнинг...*”, *Махтумқулининг ўзбек тилида нашир этилган китобига ёзилган сўзбоши. // Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент. “Ўзбекистон” нашриёти. 2018 йил, 368-бет*). Ҳақиқатан, шарқ адабиёти булоғидан сув ичган Махтумқули, ўз шеърларида Алишер Навоийни устоз сифатида тилга олади; Заҳириддин Муҳаммад Бобур асарларини ихлос билан мутолаа қилганини мамнуният билан эътироф этади. Аслида ўзбек адабиёти тарихида Алишер Навоий қандай улкан вазифани адо қилган бўлса, туркман адабиётида, туркманлар адабий-эстетик тафаккури тарихида Махтумқули Фироғий худди шундай муаззим вазифани бажарди. Махтумқули асрлар бўйи ўзининг бебаҳо шеърляти билан туркман халқининг маънавий қиёфасини дунёга танитиб келади. Жаҳонга машҳур бу шоирнинг таълим олиши Хивадаги Шерғози мадрасаси билан боғлиқ. Мадрасага бағишлаган “Гўзал Шерғози” шеърида шоир:

*“Макон айлаб, уч йил едим тузингни,
Кетар бўлдим, хуш қол, гўзал Шерғози!
Ўтирдим қишингни, баҳор, ёзингни,
Кетар бўлдим, хуш қол, гўзал Шерғози!”* –

дея эътиромини баён этади.

Шу билан бирга Махтумқулининг отаси Давлатмаммад Озодий, Андалиб, Мулламурод Хоразмий каби қатор туркман шоирлари учун ҳам Хива мадрасалари маънавият бешиги бўлиб хизмат қилди; улар қаламга олган мавзулар ва бадий талқинлар ҳам қайсидир жихатдан ўзбек мумтоз шоирларининг ижодий пафоси билан уйғун келади. Шунингдек, XIII аср охири XIX аср биринчи ярмида яшаб ижод қилган Мулламурод Хоразмийнинг ғазаллари, айниқса, “Тоҳир ва Зухра” ва “Диловар ва Гулаасрор” дostonлари ўзига хос халқона руҳи билан ўзбек мумтоз адабиёти ҳамда ўзбек фольклорига яқин туради. Бундай халқона дostonлар Нурмуҳаммад Андалиб ва Сайидмуҳаммад Сайёдий каби шоирлар ижодий меросида ҳам учрайди.

Ўз шеърларида Махтумқули анъаналарини давом эттирган Муллонафас “Кўнглим” шеърида “Ўқидим дostonинг, эй Хожа Аҳмад” деб Яссавийга мурожаат қилади ва бошқа ўринда ёзади:

*“Низомий, Навоий, яна Фирдавсий,
Румийнинг гулшани, ҳинднинг товуси,
Ёлгончи дунёдан ўтгум мен осий,
Сиза кўп хизматлар қўйгандир кўнглим”.*

Бу ўринда зикр этилган алломалар Муллонафас қалбига яқинлигини, туркман шоири улар ижодидан илҳом олганини англаш қийин эмас. Туркман адибларининг таълим ва таҳсили ҳамда таъбирланиш анъана-

лари изчил давом этди. Хусусан, XX асрнинг 30-йилларида таниқли туркман ёзувчиси Хидир Деряев Тошкентдаги Ўрта Осиё давлат университетида ўқиди. Бу олий даргоҳда бадиий ижод сирларини ўрганди; мумтоз шарқ адабиёти билан бирга ўзига замондош ўзбек шоир ва ёзувчиларининг асарларини кунт билан ўқиди. Х.Деряев ўзи эътироф этиб ёзади: “Менда ўзбек романчилигига қизиқиш университетда ўқиб юрган кезларимда бошланган. Ўзбек романчилигининг асосчиси Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романлари менда бир умрга унутилмас таъсир қолдирди ва илҳом бағишлади. Шу илҳом ва таъсир натижасида менда бир фикр туғилди. Туркман халқининг ҳам шундай ўтмиши бор-ку, мен ҳам шу ўтмишдан бир роман ёзсам бўлмайдими?...” Дарҳақиқат, адибнинг шу фикри ва ҳаваси ортидан туркман халқининг тарихидан ҳикоя қилувчи “Қисмат” деган муҳташам романи майдонга келди. Абдулла Қодирий билан Хидир Деряев романлари орасидаги ўхшаш ва муштарак жиҳатларни киёсий-типологик нуқтаи назардан ўрганган профессор Каримбой Қурамбоев: “Ҳали ҳаётни романдек мураккаб жанрда тасвирлаш анъанага эга бўлмаган, реалистик проза жанри унчалик тараққий этмаган туркман адабиётида Х.Деряевнинг биринчи марта романга қўл уриши ва муваффақият қозониши тасодифий эмас. Бу ютуқнинг асослари, замини бор, албатта... Ўқиш, ўрганиш, ижодий изланиш ўз самарасини берди”, деган эътиборли мулоҳазани ёзди¹. Таниқли туркман шоири Ота Отажонов эса ўз хотираларида Ғафур Ғулом билан Берди Кербобоев дўстлигини эсга олади; таниқли туркман адабиётшуноси ва адиби Омон Кекилов Ғафур Ғулом ҳақидаги мақоласида “Бизнинг Ғафур оғамиз” деб сарлавҳа қўяди. Шунингдек, Абдулла Қаҳҳор ва Беки Сейтоқов, Зулфия ва Товшан Эсанова, Асқад Мухтор ва Қора Сейтлиев каби ўзбек ҳамда туркман ёзувчи-шоирлари орасидаги ўрнатилган дўстлик икки халқ адабий алоқалари тарихида муҳим ўрин тутди. Бундай тарихий фактлар ўзбек ва туркман адибларининг ўзаро ижодий ҳамкорлиги, ўзаро ижодий таъсири ва акс таъсири юзасидан кенг тасаввур беради.

Адабий алоқалар икки халқ адабиёти намуналари таржимасида ҳам кўзга ташланади. Хусусан, Алишер Навоий ғазалларини ўз вақтида Б.Кербобоев, Ё.Носирли, Б.Сейтақов, Д.Оғамамедовлар, “Фарҳод ва Ширин” достонини Комил Ишонов туркман тилига таржима қилди².

Озодий, Махтумқули, Муллонафас ва бошқа кўпгина шоирларнинг асарлари Жуманиёз Шарипов, Мирзо Кенжабек, Музаффар Аҳмад, Эргаш Очилов, Муҳаммад Пирриев, Олим Тўраев, Ойгул Суюндиқова, Гўзал Бегимлар томонидан ўзбек тилига ўтирилди.

Таниқли туркман адиби Б. Кербобоевнинг “Дадил қадам”, “Ойсултон”, “Небитдоғ” романлари, Х.Деряевнинг “Қисмат” роман-эпопеяси, Ота Кавшутоннинг “Небитдоғ этакларида” романи ўзбек ўқувчиларининг китоб жавонларидан ўрин олди...

Бугунги давр ўзбек-туркман адабий алоқалари манзараларига назар ташлаш ҳам одамни хурсанд қилади. Ашхободда туркман тилида нашр бўладиган “Дуня адабиёти” журналида Ҳамид Олимжон, Зулфия, Эркин

¹ Қаранг: К.Қурамбоев. “Адабий таъсирдан ўзига хосликка” (Абдулла Қодирий ва Хидир Деряев) // Адабий жараён, ижод масъулияти, адабий алоқалар. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2009 йил. 124-157-бетлар.

² Қаранг: К.Қурамбоев. Таржима ва таржимон масъулияти. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2007 йил, 42-бет.

Воҳидов, Абдулла Орипов, Шавкат Раҳмон ва бошқа қатор шоирларнинг шеърлари босилди.

Бизнинг “Жаҳон адабиёти” журнали саҳифаларида замонавий ва мумтоз туркман шоирларининг туркум шеърлари, айрим туркман адибларининг ҳикоялари, шунингдек, талантли ёзувчи Отажон Тоғоннинг “Бегона” романи чоп этилди. Республикаимизнинг нуфузли нашриётларида Махтумқулининг “Асарлар” (2013 йил), “Булбул ноласи” (2014 йил), “Элингга бахш айла” (2017 йил), “Сайланма” (2018 йил) китоблари, шу билан бирга “Ўзбекистон” нашриётида Ораз Яғмурнинг “Махтумқулинома” (2016 йил), Давлатмаммад Озодийнинг “Ваъзи Озод” (2018 йил) асарларининг босилиб чиқиши ҳозирги адабий-маданий ҳаётда жиддий воқеа бўлди.

Туркман халқи орасида Мирали ва Султон Суюн, яъни Алишер Навоий ва Ҳусайн Байқаро муносабатларига доир фольклор намуналари кенг тарқалган. Табиийки, бу ҳам туркман халқининг улуғ шоиримизга эҳтироми ва меҳр-мурувватининг ўзига хос оғзаки ифодасидир. Зеро, халқ бахшилари, истеъдодли адиблар ҳамиша ўзларининг қалбига яқин адабий шахсиятларнинг номини абадийлаштиришга, уларнинг ҳаёти ва ижод йўлини бадиий образларда акс эттиришга ҳаракат қилади. Шу эътибордан ўзбек ёзувчиларидан Қурбон Муҳаммадризо дастлаб Махтумқули тўғрисида “Фурбатда ғариб” номли драмасини, истиқлол йилларида эса “Махтумқули” (2010 йил) номли романини ёзди. Адиб ушбу хизматлари учун Туркменистон ҳукумати томонидан 2014 йилда Махтумқули номидаги халқаро Давлат мукофоти билан тақдирланди. Алоҳида таъкиллаш керакки, ўзбек адабиётида шоир образининг бадиий талқини муҳим ҳодиса ва, айни дамда, бир қатор ўзбек шоирларининг Махтумқули услубида – махтумқулиёна шеърлар ёзиши ҳам улуғ туркман шоирига хурмат-эҳтиром рамзидир.

Яна бир зарур гап шуки, Туркменистоннинг Тошҳовуз вилоятида Рейимбой Собиров, Олим Тўраев, Юсуф Насим, Абдувоҳид Саййид Муҳаммад, Ширин Раҳимова каби ўзбек тилида ижод қиладиган ва ҳар икки халқнинг энг яхши бадиий асарларини таржима этиб, китобхонларга етказиш йўлида ижод қиладиган шоир ва ёзувчилар ҳам бор.

Мустақиллик йилларида ўзбек ва туркман миллати орасидаги адабий, маданий муносабатлар яна ҳам кучайди. Тошкентда туркман маданий маркази фаолият олиб боради; Ўзбекистон телерадиокомпаниясининг туркман тилидаги кўрсатув ва эшиттириш дастурлари бор. Ўзбекистондаги туркман мактаблари ўқувчилари учун қатор адабиётлар – ўқув дарслик ва қўлланмалар мунтазам босилади. Хивада Махтумқулига ҳайкал ўрнатилди.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президентига эҳтиром сифатида Туркменистоннинг Лебап вилояти маъмурий маркази Туркманобод шаҳрида Ислон Каримов ҳайкалини ўрнатди; шунингдек, Лебап вилояти маъмурий марказий кўчаларидан бирига Ислон Каримов номи берилди. Зотан, “Туркман ва ўзбек халқлари азалдан Амударёнинг икки қирғоғида ёнма-ён, ахил-иноқ яшаб келган, хурсандчиликда ҳам, ташвишли кунларда ҳам бир-бирига елкадош бўлган” (*Шавкат Мирзиёевнинг Туркманобод-Фароб кўприklarининг очилишига бағишланган маросимдаги нутқидан. 2017 йил, 7 март // Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни*

қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент. Ўзбекистон” нашриёти. 2018 йил, 366-бет).

Эътиборли жиҳати шундаки, Тошкентда Махтумқули хиёбони ташкил этилиб, у ерга шоир ҳайкалининг ўрнатилиши, шаҳарнинг марказий Алишер Навоий кўчасига Махтумқули номли кўчанинг тутатиб кетиши ва унинг давомидан мухташам “Ашхобод” сайлгоҳининг барпо қилиниши – буларнинг барчаси яқин кўшничилик, ҳақиқий дўстлик ва қон-қардошликнинг ўзига хос рамзи саналади.

*“Қим жаҳонда халққа эҳсон айлағай,
Ҳақ унинг ишларин осон айлағай” (Озодий)*

Ўзбек ва туркман халқлари раҳбарларининг хайрли ишлари, ҳар икки миллат адибларининг адабий мероси – бу жаҳон аҳлига қилинган яхшилик ҳамда эҳсон сирасига қиради, албатта.

*Баҳодир КАРИМ,
Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети “Адабиёт назарияси
ва замонавий адабий жараён” кафедраси мудири*

ТЕАТР

Туркманистон театр санъати тарихи ва ривожланиш босқичлари Марказий Осиёдаги бошқа мамлакатлар маданияти сингари анъанавийликдан профессионал шаклга ўтган ва бу жараён XX асрнинг бошларига тўғри келади. 1918 йилдан бошлаб Туркманистон ҳудудида турли ҳаваскорлик театр тўғараклари тузила бошлади ва 1926 йилда дастлабки миллий драма студияси пайдо бўлди. Унда драматурглар К.Бурунов, О.Кавшутув, режиссёр Ю.Алимзодалар ҳаваскор ёшларга дарс берган. С.Муродова, А.Қулмамедов, К.Бердиев, О.Дурдиева, К.Қулмуродов каби актёрлар ушбу студиянинг дастлабки қалдирғочларидан бўлган.

1929 йилга келиб, шу студия негизда Муллонафас номидаги драма театри ташкил этилади. Театрнинг дастлабки тараққиёт даврида миллий ва хорижий муаллифлар асарларига мурожаат қилиниб, Г.Мухторов, К.Сейтлиев, Б.Омонов, Қ.Қулиев, А.Н.Островский, У.Шекспир пьесалари сахналаштирилди. Жумладан, Берди Кербобоевнинг “Юксалиш”, Алти Карлиевнинг “Ойна”, Гольдонининг “Икки бойга бир малай”, Гоголнинг “Ревизор”, Кавшутувнинг “Жума” каби асарлари репертуарни бойитди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида театр репертуарида маҳаллий муаллифлардан Берди Кербобоев, Омон Кекиловларнинг ва жаҳон драматургияси намуналаридан қахрамонлик, ватанпарварлик руҳидаги асарлар асосий ўрин эгаллади. Ундан кейинги йилларда А.Островскийнинг “Сердаромад жой” (1950), “Айбсиз айбдорлар” (1951), У.Шекспирнинг “Отелло” (1954), Э.Войничнинг “Сўна” (1956), Г.Мухторовнинг “Ўттизинчи йиллар” (1958), Н.Погодиннинг “Кремль куранти” (1959), “Қуролли киши” (1970),

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

- А.НАВОИЙ. Ёр чун истарки... (Рус ва инглиз тилларига Т.Сендик,
А.Буматова тарж.). 3

МУҲАРРИР МИНБАРИ

- А.МЕЛИБОЕВ. Олтиндан қиммат хазина. 8

НАСР

- Т.ДРАЙЗЕР. Қудратли Рурк. Ҳикоя. (Рус тилидан О.Ҳожси тарж.). 15
Х.КОРТАСАР. Онаминг мактублари. Ҳикоя. (Рус тилидан О.Отахон). 36
В.СУМИН. Биринчи ва сўнги субҳидам. (Рус тилидан Я.Қўчқоров тарж.). 132

ҚЎШНИМ – ҚАРДОШИМ

- Туркман мумтоз шеърятидан. (Туркман тилидан Б.Карим, Ж.Шарипов,
О.Тўраев тарж.). 52
Р.СОБИРОВ. Гурганч. Романдан парча. (Туркман тилидан А.Саидматов тарж.). 58
Замонавий туркман шеърятидан. (Туркман тилидан А.Саидматов, О.Тўраев,
Ю.Насим тарж.). 80
Н.ЖУМАЕВ. Кекса чўпон ва саҳро. Ҳикоя. (Рус тилидан
Ш.Ниёзмухаммад тарж.). 87
О.АННАДУРДИЕВ. Рубойилар. (Туркман тилидан Ш.Қурбон тарж.). 94

ДРАМА

- У.ТЕННЕССИ. “Орзу” трамвайи. (Рус тилидан А.Файзулла тарж.). 100

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА.

- Д.ҚУРОНОВ, Ф.ҲАБИБУЛЛАЕВА. “Ўткан кунлар” таржимаси: таҳлил ва тавсиялар... 163
Н.ШОДМОНОВ. Гўзаллик, ишқ ва изтироб шарҳи..... 172
Ш.АБДУРАСУЛОВ. Чингиз Айтматов ва ўзбек театри тажрибалари..... 178

- Глобус. 185
Жаҳон хандаси. 198
Муковамизда. 201
Комус. 204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни. 206